

ВИЩИЙ ГОСПОДАРСЬКИЙ СУД УКРАЇНИ
ГОСПОДАРСЬКИЙ СУД ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

**ЗЕМЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ:
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА
СУДОВА ПРАКТИКА**

МАТЕРІАЛИ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
10 – 11 ЧЕРВНЯ 2009 р.

**ЧЕРНІГІВ
2009**

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ НАУКИ ПРО ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО В УКРАЇНІ

Гетьман А.П.,

*доктор юридичних наук, професор,
академік Академії правових наук України*

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ НАУКИ ПРО ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО

Сучасний розвиток науки земельного права є досить складним і багатовекторним явищем сьогодення нашої держави. Численна низка дисертаційних та монографічних досліджень, які активно готуються та видаються вченими харківської, київської, одеської, львівської, донецької та інших шкіл земельного права після прийняття Земельного кодексу України 2001 р., є свідченням потужного наукового потенціалу, що сформувався в нашій державі. В полі зору дослідників знаходяться питання права власності та користування (в т.ч. на умовах оренди) земельними ділянками, обмеження та обтяження земельних прав, створення дієвого правового механізму контролю за масштабами концентрації земельної власності в окремих суб'єктів (латифундизм), інститутів припинення прав на землю, гарантій землевласників та землекористувачів, забезпечення екологічної безпеки в процесі господарської діяльності та експлуатації земель сільськогосподарського призначення, житлової та громадської забудови, промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення тощо. Фактично наука про земельне право в сучасних умовах є тією ланкою, яка забезпечує ефективність подальшого соціально-економічного та політичного розвитку України. І саме в цьому аспекті важливим є ретроспективний погляд на методологію становлення науки про земельне право.

Наукові дослідження проблем земельного права пройшли досить складний шлях свого зародження, становлення та розвитку. Перший етап таких досліджень припав на так

званий період «соціалізації землекористування» (1917–1940 роки), пов'язаний з прийняттям декретів «Про землю» (1917 р.) та «Про соціалізацію землі» (1918 р.), «Основних засад землекористування і землеустрою» (1928 р.) та ін. Він характеризується відсутністю монографічних досліджень з питань земельного права, а тому більшість наукових проблем, пов'язаних із земельними правовідносинами, вирішувалися науковцями в процесі підготовки підручників «Земельне право». В 1925 р. публікується праця С.П. Кавеліна «Земельне право і земельний процес (догматичний аналіз Земельного законодавства СРСР)». За його думкою, наука про земельне право повинна навчити юридично мислити, правильно оцінювати та поділяти явища реального життя в питаннях землекористування.

У другій половині 20-х років ХХ століття формується наукова думка про майбутній земельний закон. Так, у науковій статті «До питання про всесоюзний земельний закон» (1928 р.) проф. Ф.Г. Некрасов наголошував, що цей акт не повинен бути декларацією земельних відносин. Його необхідно ретельно відпрацювати і лише в такому вигляді він буде відігравати відповідну роль у радянському земельному будівництві. Суттєвим досягненням для науки земельного права стала доповідь А.А. Рускола на першій сесії Всесоюзного інституту юридичних наук, яка мала назву «Предмет та система земельного права» (1939 р.). Автор доповіді зазначав, що протягом багатьох років земельне право ототожнювалося з колгоспним, а в юридичних вузах викладалася єдина дисципліна – земельно-колгоспне право. В даний час необхідно ставити питання про поділ земельного й колгоспного права та побудови двох самостійних навчальних дисциплін.

У 1940 р. видається підручник «Земельне право» для юридичних вищих навчальних закладів, який було підготовлено колективом відомих учених-правознавців того часу: М.А. Гурвич, Л.І. Дембо, М.Д. Казанцев, А.М. Нікітін, І.В. Павлов, А.А. Рускол, П.М. Толстой, С.Л. Фукс. Ними було наведено низку аргументів на користь виділення земельного права в самостійну галузь. Під об'єктом правового регулювання цієї галузі розглядалася земля як специфічний засіб виробництва з особливим правовим

режимом, функціями управління державним земельним фондом, змістом права державної власності на землю, системою прав землекористувачів та комплексом самостійних джерел права.

Другий етап в еволюції науки про земельне право слід вважати період так званого «наукового накопичення», тобто формування наукових поглядів на земельне право як самостійну галузь. Цей період обмежується серединою 40-х – 1968 р. – роком прийняття Основ земельного законодавства.

Наприкінці 40-х, початку 50-х років з'являються наукові праці, присвячені дослідженню історичних та теоретичних проблем земельного права. Зокрема, це статті Л.І. Дембо «Юридична природа феодальної земельної власності» (1948 р.), «Історія радянського земельного права» (1949 р.), «Основні теоретичні проблеми земельної власності» (1950 р.), «Право землекористування в СРСР та його види» (1950 р.).

У цей же час науковці розпочали дослідження різнопланових проблем земельного законодавства та правової охорони земель. Надзвичайно актуальним для науки земельного права став аналіз питань державної власності на землю, яким була присвячена низка монографічних досліджень. Серед них слід виділити працю Г.О. Аксеньонка «Право державної власності на землю в СРСР» (1950 р.). Автором робиться висновок про те, що націоналізацію землі юридично слід розглядати як право виключної державної власності на землю. За цих умов не може існувати інших, окрім держави, суб'єктів права власності на землю. Важливим науковим положенням цієї роботи стала теза, згідно якої всі землі, що знаходяться в межах державних кордонів, складають єдиний державний земельний фонд. Тому земельному праву не відомо поняття так званої «нічиєї» або «безгосподарної» землі. На відміну від інших об'єктів державної власності, земля в умовах Радянської держави не є товаром, тому вона не має грошової оцінки (ціни), й повністю вилучена з цивільного обігу. Окрім того, Г.О. Аксеньонк вважав, що право виключної державної власності на землю нерозривно і безпосередньо пов'язано з правом територіального верховенства держави. Саме держава є єдиним і монопольним власником землі. Це дає підстави стверджувати, що право державної власності на землю в умовах Радянської держави

носить винятковий характер, а земля в межах державних кордонів, безвідносно до того, у користуванні яких суб'єктів вона знаходиться, належить державі на праві виключної власності.

Ще одним важливим напрямком теоретичних досліджень у науковій сфері стали дослідження земельних правовідносин. Фундаментальним доробком цього напрямку є робота Г.О.Аксеньонка «Земельні правовідносини в СРСР» (1958 р.). Автор цього дослідження зазначав, що проблема земельних правовідносин у теперішній час висувається як одна з центральних у науці земельного права і має велике теоретичне та практичне значення.

Досліджуючи поняття земельних правовідносин, Г.О.Аксеньонк першим серед науковців зазначав, що в юридичній літературі до цього часу не визначені зміст і завдання науки земельного права. На його переконання предметом науки земельного права є земельні правовідносини, встановлені на основі націоналізації землі й державної власності на землю. Саме ця сфера відносин у своїй сукупності складає предмет науки земельного права. Разом з тим, виявляючи особливості та специфіку земельних правовідносин, наука земельного права повинна відрізнити їх не лише від інших правовідносин, але й від однойменних правовідносин в інших суспільно-економічних формаціях. Ці відносини у своїй сукупності, за думкою Г.О.Аксеньонка визначають зміст науки земельного права.

Земельні правовідносини, як вважав автор, засновані на виключній державній власності на землю і виникають між державою-власником землі і землекористувачами, а також самими землекористувачами стосовно використання землі. До земельних правовідносин були також віднесені й ті, що виникають між державними органами, які здійснюють правомочності в сфері розпорядження й управління землею, а також між цими органами і землекористувачами щодо відводу та вилучення землі, обліку землі та реєстрації землекористувань, землеустрою тощо.

Важливим для науки земельного права стало дослідження питань про розмежування земельно-правових, адміністративно-

правових, цивільно-правових, колгоспно-правових та інших правовідносин; поняття та кола суб'єктів земельних правовідносин; правоздатності та дієздатності громадян й інших землекористувачів; визначення поняття та класифікація об'єктів земельних правовідносин; підстав їх виникнення, змін та припинення.

На думку Г.О.Аксеньонка, радянське земельне право своїми нормами, крім земельних правовідносин, регулює також відносини, пов'язані з використанням лісів, надр, вод. У майбутньому Г.О.Аксеньонк не виключав подальшого розвитку цих відносин та відповідного законодавства і пов'язаної з цією обставиною можливості виокремлення з системи земельного права та формування в якості самостійних лісового, гірничого і водного права. Таким чином, на глибоке переконання Г.О.Аксеньонка існувало виключно земельне право, предмет якого об'єднував не лише земельні, а й водні, лісові та гірничі правовідносини.

Аналізуючи теоретичні дослідження, які стосуються співвідношення земельного, водного, лісового та гірничого права та пропозицій стосовно їх майбутньої кодифікації, не можна не звернути увагу на наукову позицію М.Д. Казанцева стосовно цих питань, оприлюднену у статті «До питання про кодифікацію земельного законодавства СРСР» (1957 р.). Автор доходить висновку про необхідність кодифікації земельного законодавства, формою якої повинні стати Основні засади землекористування СРСР. Окрім того, на думку автора статті, водний і лісовий закони необхідно видавати окремо, але вони повинні бути продовженням земельного закону.

Цікавим із наукової точки зору слід вважати монографічне дослідження В.К.Григор'єва «Питання теорії земельного права» (1963 р.). Аналізуючи предмет земельного права, автор вважав, що до земельних правовідносин у широкому розумінні належать не лише правовідносини стосовно права власності на землю та її використання, а також і правовідносини стосовно права власності на надра, води, ліси та їх використання. У зв'язку з наведеним В.К. Григор'єв доходить висновку про те, що гірниче, лісове і водне законодавство необхідно розглядати як продовження земельного законодавства, як його спеціальні

«гілки».

Важливою для науки земельного права стала пропозиція В.К.Григор'єва про кодифікацію земельного законодавства. Формою такої кодифікації повинні стати Основи земельного законодавства.

Черговий етап становлення та розвитку науки земельного права пов'язаний із проведеною на теренах колишнього СРСР кодифікацією земельного законодавства (1968 р.). Саме з нею вчені пов'язують надзвичайно потужне зростання науково-методологічних та теоретичних досліджень найрізноманітніших проблем правового регулювання охорони та використання земельних ресурсів, появи невідомих до цього напрямків теоретичного пошуку та доктринального тлумачення прийнятих Основ земельного законодавства та земельних кодексів, що виводило науку земельного права на її принципово новий, якісно змістовний рівень.

Низка наукових публікацій з відповідними пропозиціями та рекомендаціями правового характеру була присвячена проведенню кодифікації земельного законодавства. Зокрема, в 1968 р. виходить стаття Ю.Вовка та В.Гречко «До проекту Основ земельного законодавства», в якій автори зазначали, що Основи земельного законодавства матимуть велике значення для раціонального використання всіх земель держави. Стаття присвячена покращенню структури та змістовної частини проекту Основ, класифікації земель єдиного земельного фонду, правового режиму земель населених пунктів, визначенню понять вторинного та тимчасового землекористування тощо. Важливим є те, що значна частина цих рекомендацій була врахована при остаточному доопрацюванні Основ земельного законодавства. Їх прийняття обумовило появу нових наукових досліджень проблем правового регулювання земельних відносин, забезпечення раціонального використання і охорони земель, управління земельним фондом та інших питань земельного права.